

A Lipcsei Egyetem Levéltára az egyetemi ellenállás nyomában

sze, 2018/06/13 - 10:03 -- POPIAAB.PTE@pte.hu

Az egyetemi-főiskolai oktatók és hallgatók rendszerellenes megnyilvánulásai az egyetemtörténeti kutatások kedvelt témaköre. Ha csak az 1956-os forradalom felsőoktatási vonatkozásainak feldolgozottságára gondolunk, számos konferencia-előadást, publikációt, dokumentumkötetet és forrásközlést említhetünk, mely a hazai egyetemi levéltárak munkatársainak közreműködésével és kiadásában született.^[1] Az egyetemi ellenállás kérdésköre az 1990 utáni német felsőoktatástörténeti kutatásokon belül is az egyik legjobban feldolgozott területnek számít. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az ellenállás az 1990 utáni NDK-kutatás egyik slágertémája volt. Másrészt pedig annak, hogy a kritikus gondolkodás és a civil kurázi megnyilvánulásai az NDK időszakából származtatható pozitív hagyományok közé tartoztak, így jól illeszkedtek az egykori keletnémet egyetemeken 1990 utáni emlékezetpolitikájába. Az egyetemeken a saját, 1945 utáni múlt feltárására és feldolgozására – eltérő intenzitással, de – változatos kezdeményezések történtek, s ahol erre a négyévtizedes történet során akadt példa, az egyetemi ellenállás témaköre kiemelt területnek számított. A múltfeltárás ösztönzői egyes elkötelezett kutatók, egykori szemtanúk, jubileumokat elkészítő szenátusi bizottságok és az egyetemi levéltárak, melyek között a Lipcsei Egyetem Levéltára (Leipziger Universitätsarchiv) az egyik legaktívabb.

Képmontázs a Lipcsei Egyetem Levéltáráról [\(forrás \[1\]\)](#)

A Lipcsei Egyetem Levéltárában zajló jelenkori egyetemtörténeti kutatások kiemelt témaköre az egyetemi ellenállás.^[2] Az 1934-ben alapított Levéltár kezdetektől fogva részt vett az intézmény múltjának kutatásában, a hetvenes években ennek fókuszában az egyetemi polgárok antifasiszta ellenállása állt. 1990 után a Levéltár feladata a politikailag motivált iratmegsemmisítéstől tartva az egyes intézetek és szervezeti egységek 1945 utáni iratanyagainak feltárása, beszállítása és megőrzése, valamint az egyetem keletnémet múltjának tudományos feltárása és feldolgozása lett, melyben az egykori szemtanúk is aktívan közreműködtek.

Az egyetemi ellenállás témakörében szervezett első vándorkiállítás, *Hallgatói ellenállás a Lipcsei Egyetemen 1945–1955* címmel már 1996-ban elkészült, fókuszában olyan hallgatók sorsa állt, akik szembeszegültek az egyre fokozódó ideológiai nyomással, és emiatt valamilyen diszkriminációban részesültek. Néhányan, mint Werner Ihmels, a vallásos ifjúsági körökben aktív teológushallgató, Herbert Belter, egy nyugatnémet röplapokat terjesztő csoport tagja vagy Heinz Eisfeld, akit hivatalosan röplapok birtoklásáért és hajók fotózásáért ítélték halálra, eszméikért az életüket is áldozták, másokat mint például Wolfgang Natonek-et, aki az eleinte független választások útján szerveződő hallgatói tanácsban próbálta ellensúlyozni a kommunista ifjúsági tömegszervezet, a Freie Deutsche Jugend (FDJ) erősödő befolyását, a szovjet katonai bíróságok példastatuálás céljából életfogytiglani fogságra ítélték, többeket pedig élethosszig tartó kényszermunkára hurcoltak a vorkutai lágerbe. (A mindennapi életbe durván beavatkozó indoktrinációval szembeszegülőkk tiszteletére 1996-ban a lipcsei egyetem Wolfgang Natonek-díjat alapított, melyet kiváló tanulmányi eredményük mellett aktív társadalmi, közéleti tevékenységet folytató hallgatók kaphatnak meg.)

A Levéltár kiállítása 80 letartóztatott, elhurcolt vagy meggyilkolt hallgató sorsát mutatta be, e szám alapján már 1996-ban bizonyos volt, hogy nem egyedi, elszigetelt esetekről van szó, hanem szisztematikus üldözésről és represszióról.

Ezt támasztotta alá a Levéltár 1997-es, *Az áramlattal szemben. Keresztény hallgatók a lipcsei Karl Marx Egyetemen*, valamint 2003-as *Az egyetemről a Gulágra. Középnémet egyetemi hallgatók a Vorkutai büntetőtáborban 1945–1995* címmel készült kiállítása is. A kiállítások összeállításában az egykori érintettek, szemtanúk is aktívan részt vettek, ennek következtében a Levéltár birtokába került több értékes dokumentum is, így például Werner Ihmels vagy az egyetem 1954-ben eltávolított és kirakatperben elítélt lelkészének, Siegfried Schmutzlernek az irathagyatéka is. A kiállítások anyagából két, többszázoldalas katalógus és dokumentumkötet is készült.^[3] A kiállításokhoz kapcsolódó kutatásokkal a kétezres évek elejére 340-re nőtt azoknak a dokumentált eseteknek a száma, amikor lipcsei egyetemi polgárok a központtól eltérő ideológiai, politikai meggyőződésük miatt üldöztetésben részesültek.

A Levéltár feltáró munkája nagyban hozzájárult, hogy 2000-ben az egyetem vezetése elhatározta, hogy díszes tiszteletkötetet állít össze a 20. századi diktatúrák egyetemi áldozatainak emlékére, melyek az egyetemi könyvtár egy nyilvános és könnyen hozzáférhető részén helyez el. Az 1933 és 1989 között elhurcolt, táborba zárt, letartóztatott vagy meggyilkolt lipcsei egyetemi polgároknak emléket állító kötet ma már az [interneten is elérhető](#) [2], a nevek ABC-sorrendjében közli az érintettek személyi adatait, üldözésük okát és annak körülményeit. Utóbb a Tiszteletkötet része lett azon egykori hallgatók és oktatók listája is, akiktől [1937 és 1944 között politikai vagy ideológiai okokból vonták meg doktori címüket](#) [3]. Az érintetteket a szenátus 2001-ben rehabilitálta.

([forrás \[3\]](#))

A Levéltár [honlapja](#) [4] számos további információval szolgál. (Nemcsak az egyetemi ellenállás témakörében. Egy 2013-as kutatás szerint az egykori keletnémet egyetemek között a Lipcsei Egyetem Levéltárának honlapján található a legtöbb és legrészletesebb egyetemtörténeti tartalom.) Részletes beszámolók olvashatók a 2008-tól évente, történészek és egykori szemtanúk részvételével megrendezett [Belter Dialogue – Impulse zu Zivilcourage und Widerstand](#) [5] elnevezésű konferenciákról, melyeken a keletnémet diákok, oktatók rendszerellenes megnyilvánulásaira vonatkozó aktuális kutatásokat mutatják be. A konferenciák anyagait rendszeresen publikálják.^[4]

A lipcsei hallgatói ellenállás epizódjairól a honlapon több blogbejegyzés is található, így például [Wolfgang Natonek-ről](#) [6] vagy [Támadták a náciak, meggyilkolták a szovjetek](#) [7] címmel a matematikus Helmut Sonnenschein-ről, akit a harmincas években zsidó professzorokkal ápoló barátsága miatt támadott a náci hallgatói szervezet, 1951-ben pedig kémkedés vádjával végeztek ki a Szovjetunióban. A legfontosabb eseményekről és szereplőkről Jens Blecher, a Levéltár igazgatójának [tanulmánya](#) [8] ad áttekintést.

([forrás \[8\]](#))

A témakörrel kapcsolatos kutatások azonban jelenleg is zajlanak. 2011-ben kezdődött a Levéltárban az a kutatási projekt, mely a hallgatói ellenállás olyan online kutatható adatbázisának létrehozását célozza, mely összeköti a levéltári forrásokból, tudományos feldolgozásokból és az egykori érintettektől származó információkat.

Aufrecht stehen (Helytállás, 2015). Reinhard Minkewitz festménye a Lipcsei Egyetem politikai üldözést elszenvedett ellenállóiról az egyetem egyik épületében ([forrás \[9\]](#))

A kutatás alapját a Levéltár közel 3000 polcfolyóméternyi iratanyaga (ezen belül kb. 140 000 hallgatói személyi iratgyűjtő) jelenti. Hasonló listák, névsorok már korábban is készültek. Először Egon-Erwin és Marianne Müller 1953-as munkája közölte 450, 1945 és 1953 között az NDK-ban letartóztatott vagy elhurcolt hallgató és oktató névsorát.[\[5\]](#) Az 1962-ben, a Verband Deutscher Studentenschaften által publikált újabb lista már 1100 nevet tartalmazott, ennek reprint kiadását 1994-ben a Verband Ehemaliger Rostocker Studenten jelentette meg.[\[6\]](#) A Lipcsei Egyetemi Levéltár honlapján [várhatóan az év végétől elérhető adatbázis](#) [\[10\]](#) tartalmazni fogja az egyes hallgatók nevét, felsőoktatási intézményét, szakját, ellenálló megnyilvánulásainak és az emiatt elszenvedett diszkrimináció leírását, de későbbi életrajzi adatokat, vonatkozó korabeli dokumentumokat, a további kutatásokhoz használható iratok leelőhlyét és szakirodalmat is közöl majd.

A bejegyzés az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-IV.-PTE-307. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Polyák Petra

[1] Csak az aktivitás változatosságának érzékeltetésére, a teljesség igénye nélkül: Osváth Zsolt – Zsidi Vilmos (szerk.): [Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban](#) [11]. Budapest, 2007. 43-70. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 3); Batalka Krisztina: [Az 1956-os egyetemi emlékezet formálása a Műegyetemen](#) [12]. *Per Aspera ad Astra*, 2016/2. 38-57.; Osváth Zsolt: [1956 a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán egy eddig ismeretlen forrásanyag tükrében](#) [13]. *Belvedere meridionale*, 2017/1. 24-42. 2006-ban a PTE Egyetemi Levéltára *Forradalom és megtorlás a magyar egyetemeken*, az SZTE Levéltára *Felsőoktatásunk helyzete és szerepe 1956-ban* címmel rendezett konferenciát, a Semmelweis Orvostörténeti Levéltár *A szabadság vére. Mentősök az '56-os forradalomban* címmel állított össze kiállítást. A Nyugat-magyarországi Egyetem Központi Levéltára 2006-ban *Forradalom vér nélkül, Sopron* címmel rendezett kiállítást, 2016-ban pedig online [dokumentum- és képgyűjtemény](#) [\[14\]](#)t állított össze a forradalom soproni eseményeiről.

[2] A Levéltár egyetemtörténeti munkásságának bemutatásakor a Levéltár [honlap](#) [\[4\]](#)jára, illetve Jens Blecher-nek, a Levéltár igazgatójának 2012-es beszámolójára hagyatkoztam: Blecher, Jens: *Studenten in Gewissensnot. Zum Stand der zeitgeschichtlichen Erinnerungskultur an der Universität Leipzig*. In: Kaiser, Tobias – Mestrup, Heinz (Hrsg.): *Politische Verfolgung an der Friedrich-Schiller-Universität Jena von 1945 bis 1989. Wissenschaftliche Studien und persönliche Reflexionen zur Vergangenheitsklärung*. Berlin, 2012. 98-112.

[3] Wiemers, Gerald – Blecher, Jens: *Studentischer Widerstand an der Universität Leipzig 1945–1955*. Leipzig, 1997.; Blecher, Jens – Wiemers, Gerald (Hrsg.): *Studentischer Widerstand an den mitteldeutschen Universitäten 1945 bis 1955. Von der Universität in den GULAG. Studentenschicksale in sowjetischen Straflagern 1945 bis 1955*. Leipzig, 2006.

[4] Klose, Joachim: [Die Belter-Gruppe. Studentischer Widerstand gegen das SED-Regime an der Universität Leipzig](#) [15]. Leipzig, 2009; Klose, Joachim (Hrsg.): [Ohnmacht der Studentenräte? Wolfgang Natonek und die Studentenräte nach 1945 an der Universität Leipzig](#) [16]. Leipzig, 2010; Klose, Joachim (Hrsg.): *Religion statt Ideologie? Christliche Studentengemeinden in der DDR*. Leipzig, 2012; Klose, Joachim: [Gebrochene Schülerbiographien](#) [17]. Leipzig, 2013; Klose, Joachim, (Hrsg.): *Heimat in der Diktatur*. Leipzig, 2014; Klose, Joachim (Hrsg.): *Militarisierung von Staat und Gesellschaft in der DDR*. Leipzig, 2015.

[5] Müller, Marianne – Müller, Egon-Erwin: „... stürmt die Festung Wissenschaft“. *Die Sowjetisierung der mitteldeutschen Universitäten seit 1945*. Berlin, 1953.

[6] Verband Ehemaliger Rostocker Studenten (Hrsg.): *Namen und Schicksale der von 1945 bis 1962 in der SBZ/DDR verhafteten und verschleppten Professoren und Studenten*. Erweiterter, ergänzter und überarbeiteter Reprint 1994 der VDS-Dokumentation 1962. Rostock, 1994.

Forrás webcím:<https://leveltar.pte.hu/content/lipcse>

Hivatkozások

[1] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/ual/glossar/> [2] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/geschichte/universitatsgeschichte/ehrenbuch-der-universitat-leipzig/> [3] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/geschichte/universitatsgeschichte/ehrenbuch-der-universitat-leipzig/aberkennungen-akademischer-grade/> [4] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/> [5] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/ual/belter-dialoge/> [6] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/blog/25-jahre-arbeitslager-die-verhaftung-des-studentenratsvorsitzenden-wolfgang-natonek-an-der-universitaet-leipzig-im-november-1948/> [7] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/blog/von-den-nazis-angegriffen-von-den-sowjets-ermordet-erinnerung-an-helmut-sonnenschein/> [8] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/geschichte/universitatsgeschichte/die-universitat-leipzig-im-20-jahrhundert/studentischer-widerstand/> [9] http://www.uni-leipzig.de/fileadmin/user_upload/Kustodie/Bilder_Kustodie/Bilder_Ausstellungen/A1_tafel_minkewitz_web.pdf [10] <http://geschichte.uni-leipzig.de/> [11] https://library.hungaricana.hu/hu/view/MFL_Szk_03/?pg=0&layout=s [12] <http://per-aspera.pte.hu/view.php?u=6&f=20170209-125949.pdf&fd=1&p=1-5.38-57&e=batala-krisztina> [13] http://acta.bibl.u-szeged.hu/46879/1/belvedere_2017_001.pdf [14] <http://www.nyme.hu/index.php?id=28595&L=1&id=28595> [15] <https://www.archiv.uni-leipzig.de/wp-content/uploads/2011/11/Klose-Belter-2009.pdf> [16] https://www.archiv.uni-leipzig.de/wp-content/uploads/2012/11/belter_bd.2.pdf [17] http://www.beck-shop.de/fachbuch/inhaltsverzeichnis/9783865837349_TOC_001.pdf